

Rola uniwersytetu w kształtowaniu kompetencji przedsiębiorczych zgodnie z koncepcją zrównoważonego rozwoju¹

DOI: 10.17399/HW.2016.153504

STRESZCZENIE

CEL NAUKOWY: Celem artykułu jest analiza uwarunkowań i możliwości wykorzystania edukacji na rzecz przedsiębiorczości w szkolnictwie wyższym do kształtowania kompetencji wspierających zrównoważony rozwój.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Rozwój kompetencji przedsiębiorczych zyskuje coraz większe zainteresowanie szczególnie w obszarze szkolnictwa wyższego, ponieważ na tym poziomie edukacji studenci są przygotowani do wejścia na rynek pracy, który mogą kształtować zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju. Opracowanie ma charakter teoretyczno-koncepcyjny. Zastosowaną metodą badawczą jest metoda analizy i konstrukcji logicznej oraz analiza danych zastanych.

PROCES WYWODU: W pierwszej kolejności zostanie przybliżona istota edukacji na rzecz przedsiębiorczości oraz znaczenie kompetencji przedsiębiorczych jako cel edukacji, a następnie podjęta zostanie próba konceptualizacji kompetencji przedsiębiorczych, które wspierają zrównoważony rozwój na poziomie szkolnictwa wyższego.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: Analiza pozwoli na identyfikację aktualnych kierunków i trendów rozwoju w zakresie edukacji na rzecz przedsiębiorczości w kontekście zrównoważonego rozwoju oraz ocenę roli szkolnictwa wyższego w kształtowaniu kompetencji przedsiębiorczych wspierających zrównoważony rozwój. W związku z tym zaproponowany zostanie model koncepcyjny, stanowiący próbę konceptualizacji kompetencji przedsiębiorczych, które przyczyniają się do sprostania obecnym wyzwaniom w kontekście zrównoważonego rozwoju.

WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMENDACJE: Podejmowane przez uczelnie wyższe działania na rzecz edukacji w zakresie przedsiębiorczości mogą mieć

¹ Artykuł powstał w ramach projektu badawczego nr 066/WE-KPI/02/2016/S/6066 pt. „Przedsiębiorczość w sektorach rozwojowych i schyłkowych” sfinansowanego ze środków przyznanych Wydziałowi Ekonomii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, w ramach dotacji na utrzymanie potencjału badawczego.

pozytywny wpływ na kształtowanie odpowiednich kompetencji przedsiębiorczych wspierających zrównoważony rozwój. W tym celu wymagane są zmiany w sposobie myślenia i działania. Spośród wielu różnych kompetencji przedsiębiorczych, które wspierają działalność na rzecz zrównoważonego rozwoju, można wymienić m.in.: innowacyjność, interdyscyplinarność, proaktywność.

→ **SŁOWA KLUCZOWE: ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ, PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ, EDUKACJA, EDUKACJA W ZAKRESIE PRZEDSIĘBIORCZOŚCI, KOMPETENCJE PRZEDSIĘBIORCZE, SZKOLNICTWO WYŻSZE**

ABSTRACT

The role of the university in the development of entrepreneurial competencies according to sustainability

RESEARCH OBJECTIVE: The aim of the article is to analyze the conditions and possibilities of using entrepreneurship education in higher education for the development of skills in support of sustainable development.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The development of entrepreneurial competencies is gaining an attention, especially in the area of higher education because at this level of education, young people are prepared to enter the labor market, which can be shaped in line with the principles of sustainable development. The research design refers to the theoretical framework and conceptual research model. The used research methods are the method of analysis and logical construction as well as analysis of secondary data.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: First, the essence of entrepreneurship education and the importance of entrepreneurial competence as a goal of education will be presented. Then an attempt is made to conceptualize entrepreneurial competencies that support sustainable development in higher education.

RESEARCH RESULTS: This analysis will identify current directions and trends in the development of the field of entrepreneurship education within the context of sustainable development, as well as assessing the role of higher education in the development of entrepreneurial competencies to support sustainable development. Therefore, a conceptual model will be proposed, which is an attempt to conceptualize entrepreneurial competencies that contribute to meeting current challenges in the context of sustainable development.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS AND RECOMMENDATIONS: Measures for entrepreneurship education undertaken by institutions of higher education can have a positive impact on the development of entrepreneurial competencies that

foster sustainable development. For this purpose amendments in thinking and action are required. Among the variety of entrepreneurial competencies that support activities for sustainable development, e.g. innovativeness, interdisciplinarity, proactiveness can be mentioned.

→ **KEYWORDS: SUSTAINABLE DEVELOPMENT, ENTREPRENEURSHIP, EDUCATION, ENTREPRENEURSHIP EDUCATION, ENTREPRENEURIAL COMPETENCIES, HIGHER EDUCATION**

Wprowadzenie

Zrównoważony rozwój (*sustainable development*) jest uważany za centralny model rozwoju społeczno-gospodarczego i ekologicznego na szczeblu międzynarodowym zarówno w ujęciu makro-, jak i mikroekonomicznym (Redclift, 2005). Model ten został oficjalnie zapoczątkowany podczas ogólnościatowego Szczytu ONZ ds. Środowiska i Rozwoju w 1992 r. w Rio de Janeiro, gdzie w deklaracji podpisanej przez 178 państw podczas tego szczytu podkreślono, iż celem jest taki rozwój, który zapewni wszystkim ludziom, społeczeństwom i pokoleniom dostęp do zdrowego i produktywnego życia oraz do rozwoju w zgodzie z przyrodą (Urbaniec, 2015). Zrównoważony rozwój oznacza zatem proces ukierunkowany na zaspokojenie celów rozwojowych obecnego pokolenia w sposób umożliwiający realizację tych samych potrzeb następnym pokoleniom (WCED, 1987).

Wdrażanie zrównoważonego rozwoju opiera się na wspólnych działaniach na szczeblu międzynarodowym (ONZ, OECD, UE) oraz krajowym, realizowanych nie tylko w wymiarze politycznym, lecz także gospodarczym i naukowym. Zrównoważony rozwój jest koncepcją wielowymiarową, obejmującą aspekt środowiskowy, ekonomiczny i społeczny. W zależności od szkoły ekonomicznej, od etycznej tradycji myślowej czy też od rodzaju interesariuszy jest on różnie interpretowany (Poskrobko, 2013). Edukacja ekologiczna, wzrost świadomości społeczeństwa, ciągła degradacja środowiska przyrodniczego przyczyniły się w wielu dziedzinach do rozpowszechnienia koncepcji rozwoju zrównoważonego. Aby móc sprostać obecnym wyzwaniom, aktualna strategia „Europa 2020” podkreśla, że zrównoważony rozwój może być wspierany m.in. poprzez tworzenie konkurencyjnej, spójnej i bardziej przyjaznej dla środowiska gospodarki oraz propagowanie kreatywności i innowacji, rozwój przedsiębiorczości (European Commission, 2010).

Przedsiębiorczość i innowacje są traktowane w tej strategii jako ważne narzędzia do rozwiązywania globalnych wyzwań XXI wieku, wdrażania zrównoważonego rozwoju, tworzenia nowych miejsc pracy, co prowadzi do wzrostu gospodarczego i zwiększenia dobrobytu. Przedsiębiorczość jest powszechnie utożsamiana z innowacjami, inwestycjami oraz zmianami. W tym kontekście umiejętności i kompetencje przedsiębiorcze mogą być skutecznym mechanizmem rozwiązywania problemów i wykorzystywania nowych pomysłów zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju.

Rozwój kompetencji przedsiębiorczych zyskuje coraz większe zainteresowanie wśród decydentów politycznych, praktyków oraz uczelni, które dążą do rozwoju zdolności i umiejętności studentów w tworzeniu nowych przedsięwzięć (OECD, 2011; WEF, 2011). Zarówno w UE, jak również w Polsce opracowywane są strategie i programy, wspierające nie tylko potencjalnych i istniejących przedsiębiorców, lecz także szkoły i uczelnie w rozpowszechnieniu edukacji na rzecz przedsiębiorczości. Zasadniczą rolę w dążeniach do zrównoważonego rozwoju odgrywa nie tylko wiedza, lecz także podnoszenie świadomości i kształtowanie postaw proekologicznych i prospołecznych poprzez formalne i nieformalne uczenie się (European Commission, 2012). Szczególnie jest to widoczne w obszarze szkolnictwa wyższego, ponieważ na tym poziomie edukacji studenci są przygotowani do wejścia na rynek pracy, który mogą kształtować zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju. W związku z tym można wysunąć tezę, że podejmowane przez uczelnie wyższe działania na rzecz edukacji w zakresie przedsiębiorczości mogą mieć pozytywny wpływ na kształtowanie odpowiednich kompetencji przedsiębiorczych wspierających zrównoważony rozwój.

Celem artykułu jest analiza uwarunkowań i możliwości wykorzystania edukacji na rzecz przedsiębiorczości w szkolnictwie wyższym do kształtowania kompetencji wspierających zrównoważony rozwój. Na tej podstawie będzie można określić, jaką rolę odgrywa edukacja na rzecz przedsiębiorczości w kształtowaniu kompetencji przedsiębiorczych oraz jakie kompetencje dotyczące zrównoważonego rozwoju powinni posiadać absolwenci uczelni, aby móc sprostać obecnym i przyszłym wymaganiom społeczeństwa. W związku z tym zaproponowany zostanie model koncepcyjny, stanowiący próbę konceptualizacji kompetencji przedsiębiorczych, które przyczyniają się do sprostania obecnym wyzwaniom w kontekście zrównoważonego rozwoju. To pozwoli także na identyfikację aktualnych kierunków i trendów rozwoju w zakresie kompetencji przedsiębiorczości oraz ocenę roli szkolnictwa wyższego w kształtowaniu kompetencji przedsiębiorczych wspierających zrównoważony rozwój, gdzie partnerstwa, sieci oraz wymiana dobrych praktyk stanowią podstawę dalszego rozwoju.

W związku z tym w pierwszej kolejności zostanie przybliżona istota edukacji na rzecz przedsiębiorczości oraz znaczenie kompetencji przedsiębiorczych jako cel edukacji, a następnie podjęta zostanie próba konceptualizacji kompetencji przedsiębiorczych, które wspierają zrównoważony rozwój na poziomie szkolnictwa wyższego. Zastosowaną metodą badawczą jest metoda analizy i konstrukcji logicznej oraz analiza danych zastanych.

1. Rola, zakres i cele edukacji na rzecz przedsiębiorczości

Przedsiębiorczość jest postrzegana jako kluczowa kompetencja w ramach europejskiego systemu edukacji (European Union, 2006). Zgodnie z „Planem działania na rzecz przedsiębiorczości do 2020 r.: Pobudzenie ducha przedsiębiorczości w Europie” przedsiębiorczość jest uznawana za kompetencję, której można się nauczyć i powinno się ją promować na wszystkich poziomach kształcenia (European Commission, 2013). Takie podejście ma aktualnie odzwierciedlenie we wspólnej inicjatywie Komisji Europejskiej i OECD – „Entrepreneurship360”, której celem jest rozwój przedsiębiorczości jako jednej z kluczowych kompetencji w szkołach oraz instytucjach technicznych i zawodowych.

Kształtowanie przedsiębiorczego podejścia z jednej strony pomaga młodym ludziom korzystającym z nauki przedsiębiorczości rozwijać swoją wiedzę biznesową oraz podstawowe umiejętności i postawy (w tym kreatywność, inicjatywę, wytrwałość, pracę zespołową, rozumienie ryzyka oraz poczucie odpowiedzialności), a z drugiej strony wspiera wprowadzanie pomysłów w życie i znacząco poprawia możliwości zatrudnienia (European Commission, 2013).

Edukacja dotycząca przedsiębiorczości jest różnie definiowana w literaturze przedmiotu i określana jest wieloma pokrewnymi znaczeniami, używanymi zamiennie (Urbaniec, 2014), np. nauczanie przedsiębiorczości, kształcenie w zakresie przedsiębiorczości, edukacja dla przedsiębiorczości, edukacja w zakresie przedsiębiorczości, edukacja przedsiębiorczości, przedsiębiorcza edukacja, edukacja na rzecz przedsiębiorczości, przy czym najczęściej używany jest ten ostatni termin, obejmujący zarówno edukację formalną (edukację elementarną, średnią, akademicką), jak i nieformalną (np. szkolenia, kursy dla przedsiębiorców, samodoskonalenie) (Wach, 2013), w tym kształcenie ustawiczne przez całe życie zgodnie z koncepcją *lifelong learning* (European Union, 2006). Z tego względu w dalszej części artykułu będzie stosowany termin: edukacja na rzecz przedsiębiorczości.

W ogólnym ujęciu edukacja na rzecz przedsiębiorczości może być rozpatrywana w odniesieniu do różnych obszarów, kategorii czy kryteriów podziału. Jednym ze sposobów interpretacji terminu edukacji na rzecz przedsiębiorczości jest rozróżnienie pomiędzy (Rasmussena i Sørheimb, 2006):

- nauczaniem o przedsiębiorczości jako pewnym zjawisku (fenomenie) oraz
- kształceniem przydatnych umiejętności i postaw, aby stać się przedsiębiorcą.

Z jednej strony edukacja na rzecz przedsiębiorczości jest rozumiana jako działanie polegające na przekazaniu wiedzy o rozpoczęciu działalności gospodarczej, obejmującej założenie firmy, organizowanie biznesu i podejmowanie ryzyka w celu osiągnięcia zysku dzięki nabytym umiejętnościom. Z drugiej strony edukacja na rzecz przedsiębiorczości ma za zadanie przygotować studentów do generowania nowatorskich pomysłów i przekształcania ich w rentowną działalność. To można interpretować jako proces łączenia kreatywnych i innowacyjnych pomysłów, polegający na połączeniu zasobów ludzkich, finansowych i innych w celu zaspokojenia zidentyfikowanych potrzeb oraz tworzenia wartości.

Kształcenie w kierunku przedsiębiorczości obejmuje szeroką gamę odbiorców, celów, treści i metod pedagogicznych (Kuratko, 2005; Fayolle i Gailly, 2008; Wach, 2014). Przykładowo, Mwasalwiba (2010) zauważa, że w przypadku uniwersytetów edukacja na rzecz przedsiębiorczości ewoluowała w ostatnim czasie od tradycyjnego rozwoju wiedzy studentów na temat przedsiębiorczości w kierunku edukacji opartej na działaniach, zachęcającej studentów do budowania doświadczeń w przedsiębiorczości, w celu rozwoju swoich umiejętności i zdolności (Mwasalwiba, 2010). Analizując dotychczasowe publikacje poświęcone edukacji na rzecz przedsiębiorczości, wskazuje on na szerokie spektrum tematyczne w literaturze przedmiotu, począwszy od aspektów związanych z rozpoczęciem działalności aż po perspektywę zmiany postaw (Mwasalwiba, 2010). Ostatnie trendy rozwoju edukacji na rzecz przedsiębiorczości wskazują na duże zainteresowanie biznesem i planowaniem finansowym, przy czym kwestie te są postrzegane jako niewystarczające w zdobywaniu wiedzy i know-how potrzebnego do działalności przedsiębiorczej, a w szczególności tworzenia nowych firm (Gruber, 2007).

Fayolle (2007) identyfikuje cele edukacji na rzecz przedsiębiorczości w następujących kategoriach: podnoszenia świadomości, nauczania technik, narzędzi i tego, jak radzić sobie w danej sytuacji, oraz wspierania właścicieli projektów. Celem jest przede wszystkim zwiększenie

świadomości w zakresie przedsiębiorczości jako jednej z możliwości przyszłej kariery zawodowej oraz poprawa zrozumienia procesu związanego z inicjowaniem i zarządzaniem nową firmą.

Ogólnie, edukacja na rzecz przedsiębiorczości ma na celu wykształcenie wszechstronnych cech przedsiębiorczych, wartości ducha nowatorskiego i umiejętności w zakresie przedsiębiorczości. Może być ona traktowana jako proces zmian i tworzenia wiedzy, umiejętności, postaw oraz możliwości przedsiębiorczych poprzez kształcenie, szkolenie, doradztwo lub doświadczenie.

Dotychczasowe badania potwierdzają duże znaczenie edukacji na rzecz przedsiębiorczości w tworzeniu ducha przedsiębiorczości oraz rozwoju kompetencji przedsiębiorczych. Lans i in. (2008) podkreślają, że edukacja na rzecz przedsiębiorczości obejmuje trzy elementy: działania edukacyjne w zakresie zmian stanu umysłu, wzmocnienie zachowań przedsiębiorczych oraz radzenie sobie w pewnych sytuacjach biznesowych. W pierwszym przypadku edukacja powinna się koncentrować na stworzeniu odpowiednich wartości, postaw, przekonań i oczekiwań związanych z udaną przedsiębiorczością. W drugim przypadku, gdy przedsiębiorczość jest traktowana jako kwestia zachowania, edukacja powinna zachęcać do przekazywania szczegółowych kompetencji związanych z działalnością przedsiębiorcy (niezależnego przedsiębiorcy, kierownika lub pracownika przedsiębiorstwa). W trzecim przypadku, w którym przedsiębiorczość jest dostosowana do radzenia sobie w określonych sytuacjach, edukacja powinna koncentrować się na obsłudze wiedzy funkcjonalnej, czyli np. jak założyć firmę, jak przeprowadzić badania rynkowe, jak pozyskiwać środki.

Ponadto, edukacja na rzecz przedsiębiorczości staje się ważnym elementem polityki wielu krajów, mającym odzwierciedlenie we wspieraniu szeroko rozumianej przedsiębiorczości poprzez wpływ na sposób myślenia ludzi, aby byli bardziej przedsiębiorczy. Ten rodzaj edukacji nie ma na celu nauczania konkretnych umiejętności, które są istotne dla przedsiębiorczości, lecz bardziej chodzi tu o rozpowszechnienie pojęcia przedsiębiorczości, jej znaczenia dla społeczeństwa oraz niektórych kluczowych zdolności przedsiębiorców, takich jak proaktywność czy innowacyjność. Na podstawie tych różnych założeń i kierunków rozwoju można stwierdzić, iż głównym celem edukacji na rzecz przedsiębiorczości jest przede wszystkim rozwój pewnego poziomu kompetencji przedsiębiorczych.

2. Rozwój kompetencji przedsiębiorczych jako cel edukacji

W ostatnich latach kompetencje zyskują coraz większe znaczenie w obrębie różnych dziedzin (Sánchez, 2013; Baartman, Bastiaens i in., 2007). Ogólnie, kompetencje są definiowane jako to wszystko, co dana osoba wie, rozumie i potrafi wykonać, czyli wiedza przestała być jedynym celem procesu edukacyjnego, a istotne znaczenie mają obecnie skumulowane efekty uczenia się (kształcenia) dla danego poziomu kształcenia, dotyczące wiedzy, umiejętności oraz kompetencji personalnych i społecznych. Pod pojęciem kompetencji personalnych i społecznych należy rozumieć

zdolność do autonomicznego i odpowiedzialnego działania, w tym umiejętność współdziałania z innymi w roli zarówno członka, jak i lidera grupy, a także zdolności adaptacji do coraz szybciej zmieniającego się świata przez uczenie się przez całe życie (Chmielecka, 2010, s. 114).

W odniesieniu do przedsiębiorczości kompetencje są definiowane jako wiedza, umiejętności i postawy, które mają wpływ na gotowość i zdolność do tworzenia nowej wartości w ramach prowadzonej działalności gospodarczej. Wytworzona wartość może mieć charakter finansowy, kulturalny, społeczny, ekologiczny itp. Do głównych elementów kompetencji przedsiębiorczych należą (European Communities, 2007):

- odpowiednia wiedza, która obejmuje dostępne możliwości działalności osobistej, zawodowej i/lub gospodarczej, w tym „szerszy obraz” zagadnień, które stanowią kontekst pracy i życia ludzi, taki jak ogólne rozumienie zasad działania gospodarki, szanse i wyzwania stojące przed pracodawcą lub organizacją, świadomość kwestii etycznych w biznesie czy też dostrzeganie możliwości kreowania pozytywnych zmian, np. poprzez sprawiedliwy handel lub przedsiębiorstwa społeczne;
- umiejętności, które odnoszą się do proaktywnego zarządzania projektami (w tym umiejętności takie jak: planowanie, organizowanie, zarządzanie, kierowanie i delegowanie zadań, analizowanie, komunikowanie się oraz ewaluacja), a także zdolności zarówno pracy indywidualnej, jak i współpracy w zespole; istotną rolę odgrywa też opinia dotycząca zidentyfikowania własnych mocnych i słabych stron, jak również ocena i podejmowanie ryzyka w uzasadnionych przypadkach;
- postawa przedsiębiorcza, która charakteryzuje się inicjatywą, proaktywnością, niezależnością i innowacyjnością w życiu osobistym i społecznym, jak i w pracy. Obejmuje również motywację i determinację w realizacji celów osobistych czy też zawodowych.

Tabela 1
Kluczowe kompetencje przedsiębiorcze

Główny obszar	Obszar szczegółowy	Interpretacja
Wiedza	modele mentalne (umysłowe)	Wiedza o tym, jak zrobić rzeczy bez zasobów, modele ryzyka i prawdopodobieństwa
	wiedza deklaratywna	Podstawy przedsiębiorczości, tworzenia wartości, generowania pomysłów, rachunkowość, finanse, technologie, marketing, zarządzanie ryzykiem itd.
	samoocena (<i>Self-insight</i>)	Wiedza o osobistym dopasowaniu do bycia przedsiębiorcą / bycia przedsiębiorczym
Umiejętności	umiejętności marketingowe	Prowadzenie badań rynkowych, ocena rynku, produkty i usługi marketingowe, perswazja, zainteresowanie ludzi swoimi pomysłami, obsługa klientów, komunikowanie wizji
	umiejętności zasobowe	Tworzenie biznesplanu, pozyskanie finansowania, zapewnienie dostępu do zasobów
	umiejętności rozpoznawania szans	Rozpoznawanie i reagowanie na możliwości biznesowe i inne rodzaje szans, umiejętności rozwoju produktów/ usług/ koncepcji
	umiejętności interpersonalne	Przywództwo, motywowanie innych, zarządzanie ludźmi, rozwiązywanie konfliktów, socjalizacja
	umiejętności uczenia się	Aktywne uczenie się, dostosowywanie się do nowych sytuacji, radzenie sobie z niepewnością
	umiejętności strategiczne	Ustalenie priorytetów (określenie celów) i skoncentrowanie na celach, definiowanie wizji, opracowanie strategii, identyfikacja partnerów strategicznych
Postawy	pasja przedsiębiorcza	„Chcę”: Potrzeba realizacji
	poczucie własnej skuteczności	„Mogę”: Przekonanie o swej zdolności do wykonywania określonych zadań z sukcesem
	przedsiębiorcza tożsamość	„Jestem/ doceniam”: Głębokie przekonanie, tożsamość roli, wartości
	proaktywność	„Robię”: Ukierunkowanie na działanie, inicjator, proaktywny
	tolerancja niepewności/ wieloznaczności	„Mam odwagę”: Akceptujący niepewność i niejasność, elastyczny, otwarty na niespodzianki
	innowacyjność	„Tworzę”: Nowe myśli/ działania, nieprzewidywalne, radykalne zmiany, innowacyjny wizjoner, kreatywny, przelamujący zasady
	wytrwałość	„Dam radę”: Zdolność pokonywania niekorzystnych okoliczności

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Lackeus, 2014, s. 382.

Kompetencje przedsiębiorcze obejmują zatem m.in.: rozpoznawanie szans, ocenę możliwości, zarządzanie ryzykiem, twórcze rozwiązywanie problemów, tworzenie i budowanie wartości oraz wykorzystanie networkingu. Tabela 1. przedstawia przykładowe elementy kompetencji przedsiębiorczych w zakresie wiedzy, umiejętności i postaw.

Nie tylko wiedza i umiejętności, lecz także postawy odgrywają ważną rolę w kształtowaniu kompetencji przedsiębiorczych. Kształtowanie postaw przedsiębiorczych jest złożonym procesem, który powinien się rozpoczynać już na etapie edukacji wczesnoszkolnej i być kontynuowany na kolejnych etapach edukacji, w tym także na poziomie akademickim. Proces ten może być wspomagany różnymi programami edukacyjnymi, szkoleniowymi, a także odpowiednią infrastrukturą sprzyjającą podejmowaniu własnych przedsięwzięć (np. inkubatory). Kształtowanie postaw wymaga również pewnej inicjatywy od studentów, np. poprzez odbywanie praktyk zawodowych czy szkoleń z zakresu przedsiębiorczości, uczestnictwo w targach pracy lub wymianę doświadczeń z praktykami biznesu (np. w ramach kół naukowych). Przedsiębiorcze postawy wpływają na intencje przedsiębiorcze ludzi, co z kolei pobudza ich zachowania do bycia przedsiębiorczym (Lackéus, 2015; Pittaway i Cope, 2007).

Ponadto należy podkreślić, iż każdy absolwent szkoły wyższej powinien posiadać cechy i kompetencje osoby przedsiębiorczej, aby mógł lepiej konkurować z innymi o miejsce pracy na coraz bardziej globalnym i wymagającym rynku pracy. Kompetencje studentów są przedmiotem licznych badań, jak również dyskusji w środowiskach akademickich czy też wśród pracodawców (w szczególności specjalistów i konsultantów HR odpowiedzialnych m.in. za proces rekrutacji i selekcji kandydatów do pracy). Z tego względu ważne jest, aby programy kształcenia uwzględniały oczekiwania rynku pracy oraz aktualne wyzwania społeczno-gospodarcze i cywilizacyjne, co wymaga dialogu między środowiskiem akademickim a biznesem.

3. Kształtowanie kompetencji przedsiębiorczych na rzecz zrównoważonego rozwoju

Aby móc sprostać obecnym wyzwaniom związanym ze zrównoważonym rozwojem (np. kryzysem finansowym, bezrobociem, ubóstwem, nierównością, globalizacją i zmianami klimatycznymi), konieczne jest poszerzenie horyzontów myślowych wśród studentów (Unia Europejska, 2011). Jednym z mechanizmów sprostania tym wyzwaniom jest przedsiębiorczość, a tym samym wzmocnianie i rozwijanie postawy zaradności

poprzez inwestowanie w kapitał ludzki. Jeżeli przedsiębiorczość to zdolność jednostki do wcielania pomysłów w czyn (European Communities, 2005), to jest to kompetencja kluczowa dla wszystkich, a głównym celem kształcenia w dziedzinie przedsiębiorczości na poziomie szkolnictwa wyższego powinno być rozwijanie umiejętności i ducha przedsiębiorczości zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju. Zasady zrównoważonego rozwoju umożliwiają zrozumienie, jak struktury i procesy obecnego ładu społeczno-gospodarczego mogą wspierać nowe działania w kierunku bardziej zrównoważonej przyszłości.

Współcześnie, zrównoważony rozwój przedsiębiorstw jest utożsamiany często ze społeczną odpowiedzialnością biznesu (*Corporate Social Responsibility, CSR*) (PARP, 2011). Obie koncepcje wymagają od przedsiębiorstw szerokiego i długoterminowego spojrzenia na ich własną działalność, uwzględniającego nie tylko argumenty natury rynkowej (redukcja kosztów, presja ze strony konsumentów, zaspokajanie ich potrzeb, nowe możliwości prowadzenia działalności gospodarczej), lecz także ich uzasadnienie etyczne i środowiskowe.

Edukacja na rzecz przedsiębiorczości uwzględniająca zasady i cele zrównoważonego rozwoju pozwala nabyć wartości, umiejętności i wiedzę potrzebną do budowania zrównoważonej gospodarki, która odznacza się stosowaniem proekologicznych praktyk czy też wykorzystaniem potencjału tworzenia miejsc pracy w nowych tzw. „zielonych obszarach” (np. energii odnawialnej). Tego typu miejsca pracy można znaleźć we wszystkich sektorach – rolnictwo, przemysł, usługi i administracja. Dotyczą one przede wszystkim ochrony ekosystemów i różnorodności biologicznej, zmniejszenia zużycia energii i materiałów oraz zużycia wody dzięki odpowiedniej strategii efektywności, zmniejszenia emisji, odpadów i innych zanieczyszczeń. Zrównoważony rozwój ma zatem odzwierciedlenie m.in. w nowych metodach pracy, „ekologizacji” miejsc pracy czy też tworzeniu nowych „ekologicznych” zawodów i technologii. Zakładając, że każda firma lub instytucja może i powinna być bardziej ekologiczna, istnieje konieczność wykształcenia odpowiednich umiejętności i postaw w tym zakresie. Dzięki odpowiedniej edukacji można rozwijać np. umiejętności, które generują ducha przedsiębiorczości i przygotowują przyszłych liderów do rozwiązywania bardziej złożonych, wzajemnie powiązanych i szybko zmieniających się problemów zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju.

W literaturze przedsiębiorczości można już częściowo zauważyć nowe podejście edukacyjne, które odnosi się do zrównoważonego rozwoju. Jednakże, z uwagi na fakt, że szkoły biznesowe promują raczej podejście ukierunkowane na osiąganie zysku (a *'profit-first mentality'*), krytycy kwestionują ich zdolności do realizacji programów edukacyjnych

związanych ze zrównoważonym rozwojem (*sustainability-related education*) (Lourenço, Jones i Jayawarna, 2013). Główny problem polega na tym, że zrównoważony rozwój wymaga sprostania wyzwaniom związanym z krótkoterminowym interesem biznesowym oraz długoterminowym rozwojem zarówno społeczeństwa, jak i samej firmy. Niezależnie od tego, czy menedżer biznesu jest zobowiązany do przestrzegania zasad etycznych w ramach zrównoważonego rozwoju, istnieją również racjonalne podstawy do podejmowania dobrowolnych działań na rzecz zrównoważonego rozwoju przedsiębiorstw (Will, 2008). Dlatego ważną rolę w rozwoju zawodowym menedżerów ds. zrównoważonego rozwoju odgrywa także umiejętność rozwiązywania problemów, umiejętność analizy złożoności i odkrywania bardziej zrównoważonych form produkcji i konsumpcji czy też zdolność do pracy w środowisku kulturowym w skali globalnej (UNESCO, 2012). Hull, Kimmel i in. (2016) zidentyfikowali wśród kompetencji, które wspierają rozwój liderów zrównoważonego rozwoju, także transdyscyplinarność i zaangażowanie.

Tego typu kompetencje łączą zapotrzebowanie na zdolność do działania (pożądany cel przedsiębiorczości) wraz ze zrozumieniem, dlaczego i jak działać, aby móc rozwiązywać obecne problemy społeczno-gospodarcze i ekologiczne (zamierzony cel zrównoważonego rozwoju). Pojęcie kompetencji w zakresie zrównoważonego rozwoju opiera się na holistycznym i ukierunkowanym na przyszłość podejściu, które w praktyce powinno stanowić podstawę struktur decyzyjnych, szczególnie takie kompetencje jak: krytyczna ocena możliwości, zobowiązanie do zaangażowania się i podejmowania ryzyka (Kapitulčinová i in., 2015). W ciągu ostatnich kilku lat różne artykuły i raporty przyczyniły się do pewnych postępów w konceptualizacji kluczowych kompetencji związanych ze zrównoważonym rozwojem (Segalas i in., 2009; Willard i in., 2010). Określenie kompetencji w zakresie zrównoważonego rozwoju znajduje się jednak nadal na początkowym etapie rozwoju.

Aby móc sprostać obecnym i przyszłym wymaganiom społeczeństwa zgodnie z koncepcją zrównoważonego rozwoju, potrzebny jest nowy model systemu kompetencji przedsiębiorczych, który powinien uwzględniać trzy podstawowe rodzaje kompetencji. Model ten obrazuje system kompetencji, który promuje m.in.:

- proaktywność – czyli postawę przedsiębiorczą, polegającą na zaangażowaniu i umiejętności rozwiązywania problemów;
- innowacyjność – czyli rozwój umiejętności przedsiębiorczej, polegającej na zdolności rozpoznawania szans, generowania pomysłów, wprowadzania zmian w celu realizacji złożonych i wzajemnie powiązanych celów zrównoważonego rozwoju oraz

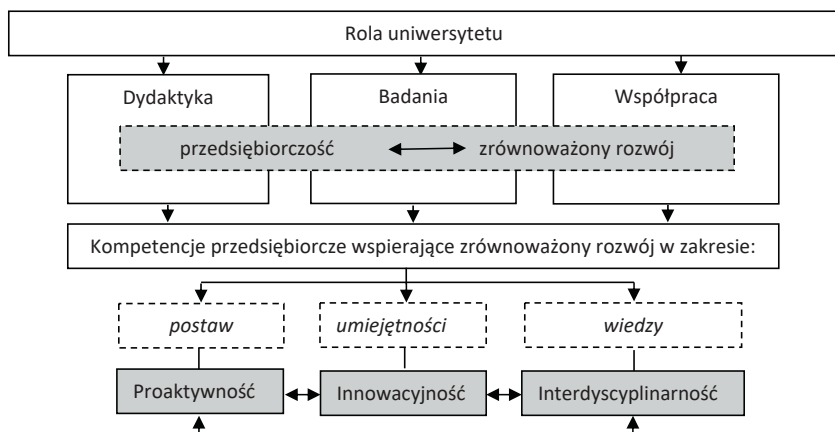
- interdyscyplinarność, czyli wiedzę przedsiębiorczą nie tylko w wymiarze ekonomicznym, lecz także społecznym i ekologicznym, wspomagającą rozwiązania systemowe oraz zdolność analizy i oceny aktualnych wyzwań w ujęciu holistycznym.

Model podstawowych kompetencji przedsiębiorczych na rzecz zrównoważonego rozwoju prezentuje zestaw kompetencji, które są koncepcyjnie zintegrowane i wzajemnie powiązane (por. rys. 1). Należy dodać, iż zaproponowany model stanowi jedynie próbę konceptualizacji kompetencji przedsiębiorczych, które pozwalają na sprostanie obecnym wyzwaniom w kontekście zrównoważonego rozwoju. Zaproponowany zestaw podstawowych kompetencji może być dalej rozszerzany w zależności od profilu uczelni, które są zainteresowane rozwojem kompetencji przedsiębiorczych na rzecz zrównoważonego rozwoju.

Mimo iż obecny stan wiedzy dotyczący badań przedsiębiorczości akademickiej oferuje szereg klasyfikacji istotnych aspektów i tematów, to jednak nie są one dostosowane do roli uniwersytetów we wspieraniu zrównoważonego przedsiębiorczości. Fichter, Geier i Tiemann (2016) opracowali ogólne ramy przedsiębiorczości akademickiej, które wskazują na podstawowe funkcje uczelni w tym kontekście. Oprócz klasycznej działalności badawczej i edukacyjnej, uniwersytety realizują także trzecią centralną funkcję w ostatnich latach, czyli podejmowanie działań w celu rozwiązywania istotnych problemów społecznych i obszarów problemowych. Ta trzecia funkcja, obejmująca transfer wiedzy, komercjalizację patentów, wspólne projekty badawcze i wdrożeniowe oraz inicjatywy klastrów we współpracy z firmami i innymi podmiotami społecznymi, jak i akademickimi *spin-off*, została określona jako „współpraca”.

W związku z tym należy podkreślić, iż uczelnie mogą podejmować działania na rzecz rozwoju zrównoważonego zarówno przez proces dydaktyczny, jak również przez działalność naukowo-badawczą jako podstawę innowacyjnych rozwiązań oraz przez współpracę z interesariuszami w celu kształtowania kompetencji przedsiębiorczych w zakresie wiedzy, umiejętności i postaw (por. rys. 1).

Rysunek 1. Podstawowe kompetencje przedsiębiorcze wspierające zrównoważony rozwój w ramach edukacji uniwersyteckiej.

Źródło: opracowanie własne.

Biorąc pod uwagę rolę uniwersytetów w kształtowaniu kompetencji przedsiębiorczych wspierających zrównoważony rozwój, można zauważyć, że istnieje tutaj potencjał w trzech wymiarach:

- dydaktycznym, np. poprzez kształcenie kadry z uwzględnieniem interdyscyplinarnych zagadnień (np. integrowanie interdyscyplinarnych przykładów, studiów przypadków i projektów dotyczących kwestii ekonomicznych, społecznych i ekologicznych w ramach różnych przedmiotów kształcenia ogólnego, kierunkowego i specjalnościowego, rozwijając jednocześnie kreatywną osobowość, zdolną do tworzenia zrównoważonych praktyk);
- badawczym, np. poprzez prowadzenie innowacyjnych i interdyscyplinarnych badań naukowych, które przyczyniają się nowej wiedzy, strategii i postaw w kształtowaniu kultury zrównoważonego rozwoju w obszarze szkolnictwa wyższego i są realizowane we współpracy z interesariuszami, przygotowując studentów do innowacyjnej przedsiębiorczości,
- współpracy, np. poprzez wykłady gościnne, debaty tematyczne, praktyki, staże, projekty realizowane we współpracy z biznesem i administracją publiczną, a także poprzez opracowanie odpowiedniego programu kształcenia i doskonalenia potrzebnych kompetencji przedsiębiorczych we współpracy z biznesem, umożliwiając rozwój wielofunkcyjnych relacji (synergii) z otoczeniem, tworząc jakość miejsca dla nauki, pracy i spędzania czasu wolnego.

Szkolnictwo wyższe jest podstawowym instrumentem do osiągnięcia zrównoważonego rozwoju, co oznacza, że uniwersytet powinien kształcić specjalistów zdolnych do wykorzystywania swoich umiejętności i wiedzy, a nie tylko w kontekście naukowym, ale również udzielając odpowiedzi na problemy społeczne i środowiskowe. Tacy specjaliści powinni (Ull i in., 2010):

- rozumieć swój wkład pracy w różnych kontekstach zawodowych, kulturalnych, politycznych i społecznych oraz wpływ na promowanie większej świadomości w kwestii zrównoważonego rozwoju;
- pracować w interdyscyplinarnych zespołach w celu znalezienia rozwiązań problemów społeczno-środowiskowych, wraz z propozycjami alternatywnych rozwiązań wspierających zrównoważony rozwój;
- stosować holistyczne i systematyczne podejście w rozwiązywaniu problemów zawodowych;
- aktywnie uczestniczyć w dyskusji, definicji i ewaluacji polityk i działań, aby przyczynić się do przejścia społeczeństwa w kierunku bardziej zrównoważonego rozwoju;
- stosować wiedzę zawodową zgodnie z zasadami etyki postępowania i wartościami etycznymi związanymi ze zrównoważonym rozwojem.

Uniwersytety odgrywają zasadniczą rolę nie tylko w systemie wsparcia dla przedsiębiorczości i innowacji, lecz także są one ważne w odniesieniu do edukacji na rzecz przedsiębiorczości. Mogą one również odegrać istotną rolę w promowaniu zrównoważonej przedsiębiorczości i innowacji ekologicznych. Przykładem międzynarodowej inicjatywy zainicjowanej przez ONZ są m.in. „Zasady Odpowiedzialnej Edukacji Menedżerskiej” (*Principles for Responsible Management Education – PRME*)², realizowane przez ponad 550 szkół biznesu na świecie (UNESCO, 2014). Wśród instytucji z Polski są tu jedynie cztery uczelnie: Wydział Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego, Akademia Leona Koźmińskiego w Warszawie, Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie (PRME, 2015). Instytucje edukacyjne, które zgłaszają swój udział w inicjatywie PRME, zobowiązane są do realizowania następujących zasad:

² W skład komitetu sterującego PRME wchodzi takie organizacje jak: UN Global Compact (UNGC), AACSB International (The Association to Advance Collegiate Schools of Business), European Foundation for Management Development (EFMD), Aspen Institute Business and Society Program, Globally Responsible Leadership Initiative (GRLI), European Academy of Business in Society (EABIS), Net Impact, Association of MBAs, Central and East European Management Development Association (CEEMAN), Latin American Council of Management Schools (CLADEA).

- rozwijania wśród studentów umiejętności generowania zrównoważonych wartości dla biznesu i całego społeczeństwa;
- wdrażania zasad społecznej odpowiedzialności do programów nauczania i działalności akademickiej zgodnie z wartościami promowanymi w dokumencie Global Compact;
- tworzenia materiałów edukacyjnych, procesów i środowiska umożliwiającego efektywne nauczanie odpowiedzialnego biznesu;
- prowadzenia badań w zakresie społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw;
- podejmowania współpracy z biznesem w obszarze społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw;
- wspierania dialogu z interesariuszami oraz debaty na temat społecznej odpowiedzialności i zrównoważonego rozwoju.

W wielu krajach, w tym USA oraz krajach UE, szkoły wyższe oferują kształcenie w zakresie przedsiębiorczości, które umożliwia studentom poznanie ogólnych wymogów związanych z zawodem przedsiębiorcy i współczesnymi wyzwaniami ekologicznymi i społecznymi. Przykłady takich uczelni przedstawiono np. w ramach projektu „Support Systems for Sustainable Entrepreneurship and Transformation”, realizowanego przez Borderstep Institute for Innovation & Sustainability (Niemcy), Linköping University (Szwecja) oraz Aalto University (Finlandia), w którym zidentyfikowano 42 przykłady dobrych praktyk stosowanych przez uniwersytety w Finlandii, Niemczech, Szwecji, Wielkiej Brytanii i USA (Fichter, Geier i Tiemann, 2016).

Reasumując, należy stwierdzić, że w celu promowania przejścia w kierunku systemu charakteryzującego się zrównoważonym rozwojem potrzebne jest większe zaangażowanie wszystkich uczestników życia społeczno-gospodarczego. Szczególnie ważną rolę w tym kontekście odgrywają uczelnie wyższe, które mogą pełnić funkcję promotora zmian w kierunku systemu społeczno-gospodarczego charakteryzującego się zrównoważonym rozwojem, m.in. poprzez dostosowywanie programów kształcenia do zmieniających się warunków rynku pracy czy też poprzez prowadzenie interdyscyplinarnych działań badawczo-rozwojowych zgodnych z zasadami zrównoważonego rozwoju.

Podsumowanie

Różne strategie polityczne i międzynarodowe podkreślają w swoich założeniach, że organizacje nie powinny skupiać się tylko na finansowym

wymiarze, lecz także na zasadzie zrównoważonego rozwoju, uwzględniającej dodatkowo działania społeczne i środowiskowe. Aby wspierać wdrażanie zrównoważonego rozwoju, należy rozszerzyć edukację na rzecz przedsiębiorczości, dokonując zmian w systemie edukacji na rzecz przedsiębiorczości, np. poprzez zmiany w programach nauczania i metodach kształcenia, zmiany metod dydaktycznych dla efektywnego nauczania przedsiębiorczości, dostosowanie programów nauczania w szkołach wyższych dla potrzeb gospodarki, koncentrację na treściach związanych z kreatywnością i rozwijaniem umiejętności twórczych oraz zwiększeniem nacisku na kompetencje przedsiębiorcze i umiejętności o charakterze przekrojowym i interdyscyplinarnym, uwzględniające specyfikę zrównoważonego rozwoju (Urbaniec, 2010).

Edukacja na rzecz przedsiębiorczości powinna być postrzegana nie jako sposób na rozwiązanie wszystkich problemów społeczno-gospodarczych, lecz raczej jako sposób zmiany postępowania w celu zbudowania kultury innowacji, poszukiwania wiedzy i możliwości biznesowych, aby zapewnić zrównoważony wzrost gospodarczy i dobrobyt społeczny we wszystkich przedsiębiorstwach (European Commission, 2013).

Edukacja na rzecz przedsiębiorczości ma na celu m.in. kształtowanie odpowiednich kompetencji przedsiębiorczych, potrzebnych nie tylko do pełnienia funkcji przedsiębiorcy, lecz także na obecnym, niestabilnym rynku pracy, gdzie osoby przedsiębiorcze, kreatywne, myślące szybko i niestandardowo, mające odwagę podejmowania nowych wyzwań oraz stale doskonalące swój warsztat i swoje kompetencje mają szanse na poprawę warunków zatrudnienia i zwiększenie możliwości rozwoju w czasach niepewnych pod względem gospodarczym.

Zasadnicze znaczenie w dążeniu do zrównoważonego rozwoju ma zdobycie wiedzy i umiejętności potrzebnych do budowania proekologicznego społeczeństwa. Zrównoważony rozwój nie może być osiągnięty jedynie za pomocą rozwiązań technologicznych czy też instrumentów finansowych. W tym celu wymagane są zmiany w sposobie myślenia i działania. Spośród wielu różnych kompetencji przedsiębiorczych, które wspierają działalność na rzecz zrównoważonego rozwoju, można wymienić m.in.: innowacyjność, interdyscyplinarność, proaktywność.

Uczelnie mogą się przyczynić do kształtowania tych kompetencji przedsiębiorczych wspierających realizację zasad zrównoważonego rozwoju w różny sposób, np. poprzez celowe programy kształcenia, prowadzone badania oraz współpracę z interesariuszami. Rola szkolnictwa wyższego w odniesieniu do przedsiębiorczości znacznie wykracza poza przekazywanie wiedzy, ponieważ obejmuje również udział w ekosystemach, partnerstwach i sojuszach sektorów przemysłu. W ramach tego

procesu należy wziąć pod uwagę rodzaj i charakter zaangażowania interesariuszy, którzy mogą wspierać działania uczelni.

Pozytywnym trendem rozwoju w tym zakresie jest to, że coraz więcej firm dostrzega konieczność podejmowania dobrowolnych działań etycznych, środowiskowych czy prospołecznych i uwzględnia tego typu kwestie jako jeden z elementów w rekrutacji absolwentów. Osiągnięcie zrównoważonej przyszłości wymaga, aby osoby zatrudnione na rynku pracy posiadały różne wartości, postawy, umiejętności, przyzwyczajenia i zachowania, które powinny być wyuczone i ugruntowane w młodym wieku. Niestety, obecne działania edukacyjne nie są wystarczające, aby osiągnąć dostateczny postęp w tych obszarach. Zrównoważony rozwój wymaga zmiany w świadomości i stanowi podstawę dalszych decyzji i działań. W tym kontekście konieczna jest „nowa kultura uczenia się” (Erpenbeck i Rosenstiel, 2003, s. 8), ukierunkowana bardziej na zdolność samoorganizacji i zdobycie kompetencji. Celem w tym przypadku, oprócz szkolenia zawodowego, jest wspieranie rozwoju osobowości, aby móc radzić sobie np. ze złożonymi sytuacjami i podejmować odpowiednie decyzje, ponosić odpowiedzialność, działać według standardów etycznych, zgodnie z wymogami zrównoważonego rozwoju.

BIBLIOGRAFIA

- Baartman, L.K.J., Bastiaens, T.J., Kirschner, P.A., i van der Vleuten, C.P.M. (2007). Evaluating assessment quality in competence-based education: A qualitative comparison of two frameworks. *Educational Research Review*, 2(2), 114-129.
- Chmielecka, E. (2010). *Autonomia programowa uczelni. Ramy kwalifikacji dla szkolnictwa wyższego*. Warszawa: MNiSW.
- Erpenbeck, J., i von Rosenstiel, L. (Hrsg.). (2003). *Handbuch Kompetenzmessung. Erkennen, verstehen und bewerten von Kompetenzen in der betrieblichen, pädagogischen und psychologischen Praxis*. Stuttgart: Schäffer-Poeschel.
- European Commission. (2010). *Europe 2020: A strategy for smart, sustainable and inclusive growth*. Brussels: European Commission, COM(2010) 2020 final.
- European Commission. (2012). *Proposal for a Council Recommendation on the validation of non-formal and informal learning*. Brussels: European Commission, COM(2012) 485 final, 05.09.2012
- European Commission. (2013). *Entrepreneurship 2020 Action Plan: Reigniting the entrepreneurial spirit in Europe*. Brussels: European Commission, COM(2012) 795 final.
- European Communities. (2005). *Proposal for a Recommendation of the European Parliament and of the Council on key competences for lifelong learning*. Brussels: Commission of the European Communities, COM(2005) 548.
- European Communities. (2007). *The Key Competences for Lifelong Learning – A European Reference Framework*. Luxembourg: European Communities, 2007.

- European Union. (2006). *Recommendation of the European Parliament and of the Council of 18 December 2006 on key competences for lifelong learning (2006/962/EC)*. Official Journal of the European Union, L 394.
- Fayolle, A. (2007). *Essay on the Nature of Entrepreneurship Education*. Pozy-skano z: http://www.kmu.unisg.ch/rencontres/RENC2006/Topics06/A/Rencontres_2006_Fayolle.pdf.
- Fayolle, A., i Gailly, B. (2008). From craft to science: Teaching models and learning Processes in Entrepreneurship Education. *Journal of European Industrial Training*, 32(7), 569-593. Pozyskano z: <http://dx.doi.org/10.1108/03090590810899838>.
- Fichter, K., Geier, J., i Tiemann, I. (2016). *Good practice collection – University support for sustainable entrepreneurship*. Berlin, Helsinki, Linköping: SHIFT. Pozyskano z: <http://www.shift-project.eu>.
- Gruber, M. (2007). Uncovering the value of planning in new venture creation: A process and contingency perspective. *Journal of Business Venturing*, 22(6), 782-807.
- Hull, R.B., Kimmel, C., Robertson, D.P., i Mortimer, M. (2016). International field experiences promote professional development for sustainability leaders. *International Journal of Sustainability in Higher Education*, 17(1), 86-104.
- Kapitulčinová, D., Dlouhá, J., Ryan, A., Dlouhý, J., Barton, A., Mader, M., Tilbury, D., Mula, I., Benayas, J., Alba, D., Mader, C., Michelsen, G., i Vintar M. (Eds.). (2015). *Leading Practice Publication: Professional development of university educators on Education for Sustainable Development in European countries*. Prague: Charles University in Prague.
- Kuratko, D.F. (2005). The emergence of entrepreneurship education: Development, trends, and challenges. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 29, 577-597.
- Lackéus, M. (2014). An emotion based approach to assessing entrepreneurial education. *International Journal of Management Education*, 12(3), 374-396.
- Lackéus, M. (2015). *Entrepreneurship in Education: What, Why, When, How*. Entrepreneurship360 Background paper. Paris: OECD.
- Lans, T., Hulsink, W., Baert, H., i Mulder, M. (2008). Entrepreneurship Education and Training in a Small Business Context: Insights from the Competence-Based Approach. *Journal of Enterprising Culture*, 16(4), 363-383.
- Lourenço, F., Jones, O., i Jayawarna, D. (2013). Promoting sustainable development: The role of entrepreneurship education. *International Small Business Journal*, 31(8), 841-865.
- Mwasalwiba, E.S. (2010). Entrepreneurship education: a review of its objectives, teaching methods, and impact indicators. *Education + Training*, 52(1), 20-47.
- OECD. (2011). *Entrepreneurship at a Glance 2011*. Paris: OECD Publishing.
- PARP. (2011). *Wzorce zrównoważonej produkcji (WZP) w działalności przedsiębiorstw – propozycja rozwiązań systemowych wspierających wdrażanie WZP w MSP*. Warszawa: PARP 2011.
- Pittaway, L., i Cope, J. (2007). Entrepreneurship Education: A Systematic Review of the Evidence. *International Small Business Journal*, 25, 479-510.
- Poskrobko, B. (2013). Paradygmat zrównoważonego rozwoju jako wiodący kanon w badaniu nowych obszarów ekonomii. *Ekonomia i Środowisko*, 3(46), 10-24.
- PRME (Principles for Responsible Management Education). (2015). Pozyskano z: <http://www.unprme.org/participants/index.php>.

- Rasmussena, E.A., i Sørheimb R. (2006). Action-based entrepreneurship education. *Technovation*, 26, 185-194.
- Redclift, M. (2005). Sustainable development (1987-2005) – an oxymoron comes of age. *Sustainable Development*, 13(4), 212-227.
- Sánchez, J. (2013). The impact of an entrepreneurship education program on entrepreneurial competencies and intention. *Journal of Small Business Management*, 51, 447-465.
- Segalas, J., Ferrer-Balas, D., Svanstrom, M., Lundqvist, U., i Mulder, K.F. (2009). What has to be learnt for sustainability? A comparison of bachelor engineering education competencies at three European universities. *Sustainability Science*, 4(1), 17-27.
- Ull, M.A., Martínez Agut, M.P., Aznar, P., i Piñero, A (2010). *Analysis of the introduction of sustainability in higher education in Europe: Institutional commitments and curriculum proposals*. Revista EUREKA sobre Enseñanza y Divulgación de las Ciencias. Monograph on Education for Sustainability, 7, 413-432.
- UNESCO. (2012). *ESD+TVET: promoting skills for sustainable development*. Paris: UNESCO.
- UNESCO. (2014). *Shaping the Future We Want*. UN Decade of Education for Sustainable Development (2005-2014), Final Report. Paris: UNESCO.
- Unia Europejska. (2011). *Opinia Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego w sprawie „Kreatywność i przedsiębiorczość – mechanizmy wyjścia z kryzysu”* (Dz.U. UE C 48/09 z 15.02.2011).
- Urbaniec, M. (2010). Efekty międzynarodowej współpracy na rzecz rozwoju zrównoważonego na przykładzie szkolnictwa wyższego. W: T. Borys (red.), *Edukacja dla zrównoważonego rozwoju*. T. 1, Główne problemy. Białystok – Wrocław: Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, 178-189.
- Urbaniec, M. (2014). Współczesne wyzwania edukacji na rzecz przedsiębiorczości w szkolnictwie wyższym. *Horyzonty Wychowania*, 13(26), 209-230.
- Urbaniec, M. (2015). Sustainable Development Indicators in Poland: Measurement and System Evaluation. *Entrepreneurial Business and Economics Review*, 3(1), 119-134.
- Wach, K. (2013). Edukacja na rzecz przedsiębiorczości wobec współczesnych wyzwań cywilizacyjno-gospodarczych. *Przedsiębiorczość – Edukacja*, 9, 248-250.
- Wach, K. (2014). Edukacja dla przedsiębiorczości: pomiędzy przedsiębiorczą pedagogiką a edukacją ekonomiczną i biznesową. *Horyzonty Wychowania*, 13(28), 11-32.
- WCED (The World Commission on Environment and Development). (1987). *Our Common Future*. Oxford: Oxford University Press.
- WEF (World Economic Forum). (2011). *Unlocking Entrepreneurial Capabilities to Meet the Global Challenges of the 21st Century: Final Report on the Entrepreneurship Education Workstream*. World Economic Forum Global Education Initiative. Cologny/Geneva: World Economic Forum.
- Will, M. (2008). Talking about the future within an SME?: Corporate foresight and the potential contributions to sustainable development. *Management of Environmental Quality: An International Journal*, 19(2), 234-242.
- Willard, M., Wiedmeyer, C., Flint, R.W., Weedon, J.S., Woodward, R., Feldman, I., i Edwards, M. (2010). *The sustainability professional: 2010 Competency Survey Report*. International Society of Sustainability Professionals (ISSP).